

ΓΙΩΡΓΟΣ ΒΟΖΙΚΑΣ

**Το αυτοκόλλητο σήμα στο θρησκευτικό πανηγύρι της πόλης.
Σχόλιο επάνω στα όρια και
τις πολιτισμικές διαστάσεις των αντικειμένων***

ΠΕΡΙΛΗΨΗ: Το υλικό αντικείμενο από τη στιγμή της δημιουργίας του εντάσσεται μέσα στην κοινωνία και εμπλέκεται σε ένα σύνολο κοινωνικών διαδικασιών, μέσα από τις οποίες φορτίζεται με ιδιαίτερες κάθε φορά σημασίες. Το γεγονός αυτό σημαίνει ότι μία ολοκληρωμένη μελέτη του υλικού πολιτισμού εκτός από τις τεχνικές διαδικασίες απαιτεί και την ανάλυση των διεργασιών, μέσα από τις οποίες προσλαμβάνει το υλικό αντικείμενο ένα συγκεκριμένο κοινωνικό νόημα. Η μελέτη του υλικού πολιτισμού προς μια τέτοια κατεύθυνση συχνά αναδεικνύει τον συμπληρωματικό χαρακτήρα της υλικής και κοινωνικής βάσης των αντικειμένων. Στη συγκεκριμένη εργασία παρουσιάζεται το αυτοκόλλητο σήμα του θρησκευτικού πανηγυριού στην πόλη συνδυάζοντας τις μορφολογικές του ιδιότητες με τα πολιτισμικά δεδομένα που απορρέουν από αυτό. Σε ένα δεύτερο επίπεδο, γίνεται προσπάθεια να ανιχνευθεί το σύνολο των σχέσεων που αναπτύσσονται ανάμεσα στο αντικείμενο και τους ανθρώπους, καθώς και το λειτουργικό και συμβολικό νόημα που αποκτά το ίδιο το αντικείμενο μέσα από αυτές τις σχέσεις.

Όπως, ίσως, μπορεί να καταλάβει κάποιος από τον τίτλο της εργασίας, αν και το θέμα της είναι το αυτοκόλλητο σήμα του θρησκευτικού πανηγυριού στον αστικό χώρο – ένα αντικείμενο που, ίσως, θα προδιέθετε κάποιον αναγνώστη

* Το παρόν κείμενο παρουσιάστηκε ως εισήγηση με τίτλο «Η κοινωνική ζωή του υλικού πολιτισμού. Το αυτοκόλλητο σήμα στο θρησκευτικό πανηγύρι του αστικού χώρου» στο 9^ο Συμπόσιο Ιστορίας και Λαογραφίας Αττικής (Αυλώνας, 21 – 24 Ιουνίου 2002).

για μια εργασία σχετική με τη λαϊκή θρησκευτική λατρεία – στην ουσία, πρόκειται να θιγούν πλευρές ενός γενικότερου ζητήματος, το οποίο συνήθως αναφέρεται ως «υλικός πολιτισμός», χωρίς, βέβαια, να αποκλείεται από την μελέτη και η διάσταση της λαϊκής λατρείας.

Έχοντας ως θεωρητική αρχή ότι η πραγματικότητα, θέτοντας κατά μείζονα λόγο η ίδια τους όρους της πρόσληψής της, είναι πρώτα «αντικειμενική» – με τη διπλή σημασία της έννοιας (: του «εμπράγματος» αλλά και του «ό,τι υπάρχει ανεξάρτητα από τη συνείδησή μας») – και μετά είναι «υποκειμενική», «κοινωνική», ή «συμβολική», η εργασία θα ξεκινήσει από το ίδιο το αντικείμενο μελετώντας τα μορφολογικά χαρακτηριστικά του αυτοκόλλητου σήματος, ενώ στη συνέχεια θα αναφερθεί στη χρήση και κοινωνική σημασία του συγκεκριμένου αντικειμένου χρησιμοποιώντας αναλυτικές κατηγορίες από τη θεωρία του υλικού πολιτισμού¹.

Ο υλικός πολιτισμός αν και αναγνωρίστηκε σχετικά νωρίς ως γνωστό αντικείμενο από την ελληνική λαογραφία², εντούτοις, όπως είναι γενικά αποδεκτό από την υπάρχουσα βιβλιογραφία³, το γεγονός αυτό δε συνετέλεσε – εκτός από μεμονωμένες περιπτώσεις – στην ανάπτυξη μελετών γύρω από το συγκεκριμένο θέμα, ιδιαίτερα δε για την κοινωνική, πολιτισμική και επικοινωνιακή διάσταση του υλικού πολιτισμού. Αποτέλεσμα αυτού του γεγονότος είναι να υπάρχει σήμερα έλλειμμα θεωρητικού πλαισίου και εννοιολογικών εργαλείων, που θα βοηθήσουν στην προσέγγιση του φαινομένου προς αυτή την κατεύθυνση.

Η έννοια του υλικού πολιτισμού τα τελευταία χρόνια έχει γνωρίσει μια σημασιολογική διεύρυνση, η οποία εδράζεται κυρίως στην αναγνώριση της βιω-

1. Κατά τον Glassie η μελέτη του υλικού πολιτισμού ξεκινά, αναγκαστικά, με τη μελέτη των αντικειμένων αλλά δε μένει σε αυτά, καθώς τα χρησιμοποιεί ως μέσο για να προσεγγίσει την ανθρώπινη σκέψη και πράξη. Henry Glassie, *Material Culture*, Bloomington - Indiana University Press, 1999, σ. 41.

2. Βλ. και το σχετικό πρόσφατο βιβλίο, Στέφ. Δ. Ήμελλος και Αικ. Πολυμέρου – Καμινλάκη, *Παραδοσιακός υλικός βίος του ελληνικού λαού (ερωτηματολόγιο)* (Ακαδημία Αθηνών. Δημοσιεύματα του Κέντρου Ερευνής της Ελληνικής Λαογραφίας, αρ. 17), Αθήνα 1983.

3. Στέλιος Παπαδόπουλος, «Για ένα ουτοπικό εκδοτικό πρόγραμμα», στο: *Ιστορία της Νεοελληνικής Τεχνολογίας, Α' Τριήμερο Εργασίας Πάτρα, 21 - 23 Οκτωβρίου 1988*, Αθήνα, Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, 1991, σ. 244 - 247. Ο ίδιος, «Υλικός πολιτισμός», *Εθνολογία*, 3 (1994), Αθήνα 1995, σ. 215-227. Στέφ. Δ. Ήμελλος, *Ζητήματα παραδοσιακού υλικού βίου. (Ενδεικτικές επιστημονικές)*, Αθήνα, Σύλλογος προς διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, 1993, σ. 21. Κωνσταντίνα Μπάδα, «Η παράδοση στη διαδικασία της ιστορικής διαπραγμάτευσης της εθνικής και τοπικής ταυτότητας. Η περίπτωση της "φουστανέλας"», *Εθνολογία*, 4 (1995), Αθήνα 1996, σ. 130-131. Αλέκος Ε. Φλωράκης, «Η εθνογραφική τεχνολογία. Όψεις θεωρίας και εφαρμογής», *Εθνολογία*, 6 - 7 (1998 - 1999), Αθήνα 2000, σ. 32.

ματικής σχέσης του ανθρώπου με το υλικό περιβάλλον του⁴, και στην παραδοχή ότι τα αντακείμενα αποτελούν υλοποίηση ενός συστήματος σκέψης, έκφραση ενός πολιτισμού που έχει υλοποιηθεί⁵. Συνέπεια των παραπάνω προσανατολισμών στη θεωρία του υλικού πολιτισμού είναι η διεύρυνση της έννοιας του πολιτισμού αλλά και της ίδιας της έννοιας της ύλης⁶. Σημείο συνάντησης αυτών των δύο αναθεωρημένων εννοιών είναι η προσέγγιση του υλικού πολιτισμού με ένα διαφορετικό τρόπο, που λίγο σχετίζεται με τον υλικό πολιτισμό που γνωρίζαμε έως πρόσφατα. Παλαιά ερωτήματα αναδιατυπώνονται και φανερώνουν τις νέες κατευθύνσεις στην έρευνα του υλικού πολιτισμού. Πού αρχίζει και πού τελειώνει ένα αντακείμενο⁷; Είναι τα όρια του διαπερατά από τις σχέσεις που αναπτύσσει με τον άνθρωπο; Η μελέτη του υλικού πολιτισμού, μέσα από αυτό το πρίσμα, ξεφεύγει από τα όρια της ύλης ή της τεχνικής και επεκτείνεται στο σύνολο του πολιτισμού⁸. Έτσι, ο υλικός πολιτισμός και η με-

4. Αφετηρία της θέσης αυτής είναι η θεωρία της ενσυναίσθησης (einfühlung), σύμφωνα με την οποία το συναίσθημα προβάλλεται στον έξω κόσμο προκαλώντας τη συμμετοχή μας και τη διάχυσή μας σε αυτόν. Σχετικά βλ. Σταύρος Σταυρίδης, *Η συμβολική σχέση με το χώρο. Πώς οι κοινωνικές αξίες διαμορφώνουν και ερμηνεύουν το χώρο*, Αθήνα, Κάλβος, 1990, και ειδικότερα σ. 70.

5. Henry Glassie, *ό.π.*, σ. 41.

6. Βλ. ενδεικτικά την άποψη, η οποία στον ορισμό που δίνει για την έννοια του υλικού πολιτισμού εκτός από τα «κινητά και ακίνητα, φυσικά και κατασκευασμένα από τον άνθρωπο υλικά στοιχεία του περιβάλλοντος» συμπεριλαμβάνει και τον «ανθρώπινο λόγο και τη μουσική που παράγονται με τη χρήση του σώματος και του αέρα» (Ειρήνη Νάκου, *Μουσεία: Εμείς, τα πράγματα και ο πολιτισμός*, Αθήνα, Νήσος, 2001, σ. 11 - 12). Για μια σύντομη ανασκόπηση του τρόπου με τον οποίο προσεγγίζεται ο υλικός πολιτισμός από διάφορες θεωρίες και εκπροσώπους σχολών: Μαξίμσκι, Malinowski, Mauss, σημειωτική και νεότερες προσεγγίσεις, βλ. Αλεξάνδρα Μπακαλάκη, «Πρόσωπα και πράγματα: Έμφυλες χρήσεις και σημασίες των κλειδιών», στο: Χρυσούλα Χατζητάκη - Καψικμένου (επιμ.), *Ελληνικός παραδοσιακός πολιτισμός: Λαογραφία και Ιστορία*, Συνέδριο στη μνήμη της Άλκης Κυριακίδου - Νέστορος, Θεσσαλονίκη, Παρατηρητής, 2001, σ. 94 - 105. Για το ίδιο θέμα πβλ. Barbara A. Babcock, «Artifact», στο: Richard Bauman (ed.), *Folklore, Cultural Performances, and Popular Entertainments*, New York, Oxford University Press, 1992, σ. 211 - 215.

7. Για το σχετικά προβληματισμό βλ. Barbara Kirshenblatt - Gimblett, «Objects of Ethnography», στο: Ivan Karp και Steven Lavine, *Exhibiting Cultures. The Poetics and Politics of Museum Display*, Washington and London, Smithsonian Institution Press, 1991, σ. 388.

8. Η σχέση του υλικού πολιτισμού με τους άλλους τομείς του πολιτισμού είχε απασχολήσει τον Στίλτ. Κυριακίδη, ο οποίος ήδη από πολύ νωρίς αναφέρει πως τα όρια μεταξύ του υλικού πολιτισμού και των άλλων τομέων του πολιτισμού δεν είναι ευδιάκριτα και πως μια ολοκληρωμένη μελέτη του ενός τομέα απαιτεί την εποπτεία και των άλλων τομέων. Στίλτ. Κυριακίδης, *Ελληνική Λαογραφία*, 1965², σ. 41.

λέτη του καταλήγει να είναι όχι απλώς ένας κλάδος της λαογραφίας, αλλά ένας νέος τρόπος θεώρησης των ιστορικών φαινομένων⁹ και μια ιδιόζουσα μελέτη του συνολικού πολιτισμού γενικότερα.

Η παρούσα εργασία περιλαμβάνοντας στον υλικό πολιτισμό όλα τα φυσικά ή κατασκευασμένα από τον άνθρωπο αντικείμενα τον προσεγγίζει στην ολότητα των διαστάσεων του και τον θεωρεί ως ένα ερμηνευτικό εγχείρημα¹⁰. Το «αντικείμενο» προσλαμβάνεται με τη έννοια του ταυτόσημου αλλά και μέρους της αντικειμενικής πραγματικότητας, το οποίο βρίσκεται σε πολύπλευρη και συνεχή αλληλεπίδραση με το υποκείμενο. Στην πράξη, αυτό σημαίνει πως το αντικείμενο κατά τη διάρκεια της κοινωνικής του πορείας αποκτά ποικίλες εναλλασσόμενες σημασίες ιστορικά και κοινωνικά προσδιορισμένες. Παράλληλα, τα όρια του αντικειμένου, κατά τη διάρκεια της αλληλεπίδρασης με το υποκείμενο, εμφανίζουν ένα διαπερατό χαρακτήρα, καθώς όσο αυτό επενδύεται με συναισθήματα, τόσο χάνει σε αντικειμενικότητα. Μέσα από αυτό το πρίσμα τα αντικείμενα θεωρούνται ως αποθήκες σημασιών και συναισθημάτων που ενσωματώνουν και συλλέγουν πολιτισμικά νοήματα, «μιλούν», μεταφέρουν μηνύματα και ταυτόχρονα είναι η αποτύπωση της ανθρώπινης επικοινωνίας και διαντίδρασης επάνω στην ύλη¹¹. Αποτέλεσμα αυτής της διαδικασίας είναι τα αντικείμενα να μη θεωρούνται πλέον ως ουδέτερα στοιχεία, αλλά να συγκεντρώνουν και κοινωνικά χαρακτηριστικά, καθώς εμπλέκονται ενεργά στην κοινωνική ζωή και κάποτε, μέσα από αυτή την εμπλοκή, στην κατασκευή, διατήρηση ή αλλαγή της κοινωνικής ταυτότητας των υποκειμένων¹².

Σκοπός της εργασίας είναι να αναδείξει, ακριβώς, αυτή τη συμπληρωματικής φύσεως υλική και κοινωνική βάση των αντικειμένων¹³. Στόχος της είναι, σε ένα

9. Στέλιος Παπαδόπουλος, «Υλικός πολιτισμός», *Εθνολογία*, 3 (1994), 1995, σ. 216.

10. Κατά την Babcock τα αντικείμενα είναι ερμηνείες, αντικειμενικοποιήσεις και υλοποιήσεις της εμπειρίας. Barbara A. Babcock, *ό. π.*, σ. 206.

11. Barbara A. Babcock, *ό. π.*, σ. 206.

12. Βιργινία Σκιαδά, «Πολιτισμική αλλαγή και υλικός πολιτισμός. Η κοινωνική ιστορία της "Κολαΐνας" στην Όλυμπο Καρπάθου», *Εθνολογία*, 1 (1992), Αθήνα 1993, σ. 85 - 116.

13. Ο Μ. Μεραιλής με αφορμή τη διάκριση που επιχειρεί ανάμεσα στην τεχνολογική και τη λαογραφική μελέτη του υλικού πολιτισμού αναφέρει: «Τα ήθη και τα έθιμα που αναπτύσσονται γύρω - θα έλεγα ακόμα: και μέσα - στα υλικά αντικείμενα, είναι ό,τι διαφοροποιεί τη λαογραφία από την τεχνολογία και συντελεί καθοριστικά στη διαμόρφωση του υλικού βίου, όπως τον βλέπει και πρέπει να τον εξετάζει ο λαογράφος». Μ. Γ. Μεραιλής, «Η μελέτη του υλικού πολιτισμού. Μια όχι άσκοπη αναδρομή», *Λαογραφία*, τόμ. ΛΕ' (35), (1987 - 1989), Αθήνα, 1990, σ. 102. Ο Στ. Παπαδόπουλος, από τη μεριά του, υποστηρίζει πως «πέρα από την παραγωγή του τεχνήματος και όσα τεκμηριώνουν τα στοιχεία που εμπλέκονται σ' αυτήν [...]

πρώτο επίπεδο, να παρουσιάσει συνοπτικά το αυτοκόλλητο σήμα¹⁴ συνδυάζοντας τις μορφολογικές του ιδιότητες με τα πολιτισμικά δεδομένα που απορρέουν από αυτό, ενώ, σε ένα δεύτερο επίπεδο, θα προσπαθήσει να ανιχνεύσει το σύνολο των σχέσεων που αναπτύσσονται ανάμεσα στο αντικείμενο και τους ανθρώπους, καθώς και το λειτουργικό και συμβολικό νόημα που αποκτά το ίδιο το αντικείμενο μέσα από αυτές τις σχέσεις¹⁵. Ειδικότερα, θα δοθεί έμφαση στην κοινωνική/επικοινωνιακή διαδικασία, κατά την οποία το αντικείμενο μεταπηδά από την εμπράγματη διάσταση στον χώρο του συμβολικού και μετατρέπεται έτσι σε «συμβολικό αντικείμενο»¹⁶.

*υπάρχει το προϊόν - αντικείμενο με την ή τις χρήσεις του, τη μορφή, την τεχνολογία του, υπάρχει το εμπόριο και η κυκλοφορία του προϊόντος (αντιπραγματισμός, αγορά), υπάρχει όλο το συναισθηματικό και συμβολικό φορτίο που το καθένα φέρει και εκφράζει». Στέλιος Παπαδόπουλος, ό. π., σ. 217. Πβλ. Αλέκος Ε. Φλωράκης, ό. π., σ. 31 - 59. Επίσης βλ. Susan M. Pearce, *Μουσεία, αντικείμενα και συλλογές. Μια πολιτισμική μελέτη*, μτφ. Λία Γυόκα, Αλέξης Καζάξης, Παναγιώτης Μπίκας, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Βάννας, 2002. Jean Baudrillard, *Le système des objets*, Παρίσι, εκδ. Gallimard, 1968.*

14. Από όσο μπορώ να γνωρίζω, δεν έχει απασχολήσει ιδιαίτερα τη λαογραφική έρευνα το συγκεκριμένο αντικείμενο. Από τη σχετική βιβλιογραφική επισκόπηση η μοναδική αναφορά εντοπίστηκε σε μια εικονογραφική παράσταση ενός αυτοκόλλητου σήματος από αγροτικό θρησκευτικό πανηγύρι στο νησί της Τήλου, χωρίς όμως να δίνονται άλλες πληροφορίες σχετικές με το αντικείμενο, που καταχωρεί ο Μ. Γ. Βαρβούνης, *Όψεις και μορφές του ελληνικού παραδοσιακού πολιτισμού*, Αθήνα, Εκδόσεις Ποιότητα, 2001, σ. 168.

15. Η σημασία των αντικειμένων είναι αξεδιάλυτα συνυφασμένη με την κοινωνική τους χρήση. Ο Bogatyren υποστηρίζει πως το πώς και το τί μήνυμα εκπέμπει ένα αντικείμενο είναι στενά συνδεδεμένο με το πώς, πού, τότε και από ποιόν χρησιμοποιείται. Petr Bogatyren, *The Function of Folk Costume in Moravian Slovakia*, μτφρ. Richard Crum, The Hague and Paris, Mouton, [α' έκδ. 1937], 1971.

16. Η ανάπτυξη του ζητήματος στηρίζεται σε συνεντεύξεις με πληροφορητές και σε πρωτογενές υλικό περίπου 40 αυτοκόλλητων σημάτων από διαφορετικούς ναούς, το οποίο είναι αποτέλεσμα εμπειρικής έρευνας και επιτόπιας παρατήρησης κατά τη διάρκεια των ετών 1997 - 2000, ενώ κάποια από αυτά είναι και προγενέστερα. Αξίζει να σημειωθεί πως τα σήματα αυτά δεν προέρχονται αποκλειστικά από ένα συγκεκριμένο δημοτικό διαμέρισμα, αλλά από διάσπαρτους δήμους της Αττικής, που καλύπτουν ολόκληρη τη γεωγραφική περιφέρεια της «τέως διοικήσεως πρωτευούσης» δίνοντας έτσι μια αντιπροσωπευτική εικόνα του ζητήματος, όπως αυτό εμφανίζεται στη συγκεκριμένη περιοχή. Ορισμένα σήματα δεν παρουσιάζονται στο Παράρτημα II για τεχνικούς λόγους.

Το αντικείμενο

Δεν υπάρχει προσκυνητής που να έχει επισκεφθεί θρησκευτικό πανηγύρι και να μη του έχουν κολλήσει κάποια φορά στο πέτο το αυτοκόλλητο σήμα. Πρόκειται για τη γνωστή, και σχεδόν τελετουργική, διαδικασία, στην οποία υποβάλλεται «εκών άκων» ο κάθε προσκυνητής, όταν επισκέπτεται ένα πανηγύρι. Το συνεργείο επακόλλησης των σημάτων αποτελείται συνήθως από δυο ή τρία άτομα («συνεργάτες»), από τα οποία το ένα κρατάει το κουτί, όπου μέσα ρίχνει ο πιστός τα χρήματα, και τα άλλα μέλη του κρατώντας ένα μεγάλο ρολό ή πακέτο με αυτοκόλλητα σήματα στα χέρια αναλαμβάνουν την υποχρέωση της επακόλλησης. Σταματούν τον επισκέπτη του πανηγυριού στο δρόμο του προς την εκκλησία και του κολλούν στο πέτο το σήμα που έχει θεσπίσει ο ναός για το πανηγύρι ευχόμενοι «βοηθείά σας, χρόνια πολλά!». Ο προσκυνητής, κατόπιν, έχει την άρρητη υποχρέωση να ρίξει τον οβολό του στο κουτί που κρατά ένας από την ομάδα. Μέσα από αυτή τη διαδικασία και μέσα από την καθολική του χρήση, το αυτοκόλλητο σήμα καταλήγει σε σύμβολο της κοινότητας των εορταστών, καθώς όλοι οι περιφερόμενοι στο χώρο έχουν τη σφραγίδα του πανηγυριού επάνω τους.

Ξεκινώντας τη μορφολογική ανάλυση του αντικειμένου θα λέγαμε ότι τα αυτοκόλλητα σήματα ακολουθούν ορισμένες συγκεκριμένες τάσεις, οι οποίες με τη σειρά τους σχηματοποιούν αντίστοιχες κατηγορίες μέσα στις οποίες μπορούμε να τα κατατάξουμε. Το σχήμα τους κατά βάση είναι κυκλικό. Βέβαια, υπάρχουν και εξαίρεσεις, όπως περιπτώσεις κατά τις οποίες έχουν σχήμα τετράγωνο, οβάλ, ή ακόμη κάποτε έχουν τη μορφή κονκάρδας με κορδέλες. Οι συνήθεις διαστάσεις του είναι 0,04x0,04 εκ.

Το υλικό κατασκευής, συνήθως, είναι απλό αυτοκόλλητο χαρτί πάνω στο οποίο τυπώνεται η παράσταση. Βέβαια, το υλικό καθώς και η ποιότητα της όλης προσπάθειας διαφοροποιείται από ναό σε ναό ανάλογα τις οικονομικές δυνατότητες, τις αισθητικές προτιμήσεις ή και την παράδοση που χαρακτηρίζει το συγκεκριμένο αντικείμενο.

Ως προς την επιλογή των χρωμάτων που θα χρησιμοποιηθούν υπάρχει μία ποικιλία. Συνήθως τα σήματα τυπώνονται με μονοχρωμία. Η επιλογή του χρώματος δεν είναι τυχαία υπόθεση. Αντίθετα, φαίνεται πως βασίζεται σε μια διάκριση ανάμεσα σε κοσμικά χρώματα ή συνδυασμούς χρωμάτων και σε χρώματα που εκφράζουν την ιερότητα του χώρου, στον οποίο αναφέρεται το σήμα. Για την απεικόνιση των παραστάσεων του σήματος, όταν δεν χρησιμοποιείται το μαύρο χρώμα, προτιμώνται συνήθως χρώματα που δεν ξεφεύγουν από αυτά της εκκλησιαστικής τελετουργίας, όπως μπλε, σιέλ ή πορφυρό. Μικρότερη προτίμηση φαίνεται πως συγκεντρώνουν τα επίχρυσα σήματα ή αυτά στα

οποία χρησιμοποιούνται περισσότερα του ενός χρώματα, οι συνδυασμοί, όμως, των οποίων είναι πάντα μέσα στο πλαίσιο που αναφέρθηκε πιο πάνω.

Σχετικά με την παράσταση που απεικονίζεται στο σήμα θα λέγαμε πως υπάρχουν δύο ή τρεις θεματικές ενότητες. Στην περιφέρειά του βρίσκονται μία ή δύο περιμετρικές ζώνες, στις οποίες υπάρχει ένα κείμενο σχετικά με το ναό ή το πανηγύρι, όπως παραδείγματος χάριν το όνομα του ναού και η συνοικία στην οποία υπάγεται, ενώ στο κέντρο τοποθετείται, στην πλειονότητα των περιπτώσεων, το πιο σημαντικό θέμα της όλης σύνθεσης που η αξιακή του φόρτιση το έχει αναγάγει σε ιερό σύμβολο, όπως παραδείγματος χάριν η απεικόνιση του ναού, του σταυρού ή του αγίου στον οποίο είναι αφιερωμένη η εκκλησία.

Η όλη σύλληψη και δομή της εικαστικής σύνθεσης του σήματος μας παρέμπει στην τεχνική των σφραγίδων και ιδιαίτερα στις σφραγίδες των ναών. Άλλωστε οι μεγαλύτεροι θα θυμούνται πως παλαιότερα στο πέτο των προσκυνητών καρφίτσωναν ένα χαρτάκι με τη σφραγίδα του ναού. Εξέλιξη αυτού είναι το σημερινό αυτοκόλλητο σήμα, άποψη που ενισχύεται και από τα δεδομένα της έρευνας, καθώς στο πανηγύρι ορισμένων εκκλησιών συνυπήρχαν το αυτοκόλλητο και το χαρτάκι – και μάλιστα το χαρτάκι είχε επάνω του την ίδια παράσταση με το αυτοκόλλητο σήμα, τη σφραγίδα του ναού.

Εξετάζοντας κανείς το σύνολο του υλικού παρατηρεί ότι τα σήματα μπορούν να αποτελέσουν για έναν ιστορικό των εκκλησιών, και όχι μόνον, μια πρώτης τάξεως πληροφοριακή πηγή. Η μελέτη του αυτοκόλλητου σήματος, και ειδικότερα του κειμένου που το συνοδεύει, μας δίνει πληροφοριακό υλικό για την ίδια την εκκλησία που το εκδίδει, την οικονομική της κατάσταση, τις ανάγκες της καθώς και τους συνεργαζόμενους με την εκκλησία φορείς για την έκδοση του σήματος. Βλέπουμε πως με αφορμή το πανηγύρι παρουσιάζονται δημοσίως και δραστηριοποιούνται ομάδες ενοριτών άλλοτε επίσημα θεσμοποιημένες και παγιωμένες και άλλοτε όχι. Οι ομάδες αυτές είναι συνήθως υπεύθυνες για την έκδοση και κυκλοφορία του σήματος με σκοπό την ενίσχυση του έργου, για το οποίο έχουν ιδρυθεί α') «*Ενοριακόν Φιλόπρωχον Ταμείον*» (εικ. 21, 30, 37, 43), β') «*Ερανική Επιτροπή Αποπερατώσεως*» (εικ. 29), γ') «*Σύλλογος Αποπερατώσεως*» (εικ. 3, 36). Πολλές φορές το κείμενο μας δίνει βασικά στοιχεία της ταυτότητας του ναού, όπως αυτοπροσδιορίζεται ο ίδιος, αναφέροντας σχεδόν πάντα τον άγιο, στον οποίο είναι αφιερωμένος, τη χρονολογία ιδρύσεως του ναού (εικ. 1, 7, 8,) καθώς επίσης στοιχεία που μας δείχνουν πού υπάγεται ο ναός εκκλησιαστικά (εικ. 31, 40) και γεωγραφικά, καθώς και τι είδους ναός είναι α') «*Ενοριακός*» (εικ. 7, 8, 38), β') «*Μοναστηριακός*» (εικ. 41, 45), γ') «*Μητροπολιτικός*» (εικ. 14), δ') «*Καθεδρικός*» (εικ. 1), ε') «*Μητροπολιτικό παρεκκλήσι*» (εικ. 42).

Πέρα από αυτά τα βασικά στοιχεία, σε ορισμένες περιπτώσεις, το κείμενο δεν αρκείται σε μια έμμεση πληροφόρηση για τον σκοπό της έκδοσης του σήματος, αλλά το αναφέρει ρητά α') «Υπέρ Αποπερατώσεως» (εικ. 11, 16, 20, 44), β') «Υπέρ εξωραϊσμού» (εικ. 42), γ') «Για τους πτωχούς» (εικ. 21), περιλαμβάνει ευχές, προτροπές, ευχαριστίες προς τον προσκυνητή που θα το πάρει, όπως: «Ενισχύσατε την αποπεράτωσιν του Ναού μας – σας ευχαριστούμε» (εικ. 20), παραθέτει αποσπάσματα από ψαλμούς που ενισχύουν την επιχειρηματολογία σχετικά με την ιερότητα που έχει η χρηματική ενίσχυση της εκκλησίας ή του έργου της α') «Αγίασον Κύριε τους αγαπώντας την ευπρέπειαν Του Οίκου Σου» (εικ. 11), ή β') «Ο ελαιών πτωχόν δανείζει Θεόν» (εικ. 21).

Ακόμη επάνω στις εικόνες και στα κείμενα που τις πλαισιώνουν αποτυπώνονται αξίες, αισθητικές τάσεις και γλωσσικές προτιμήσεις των υπευθύνων. Κάποιες φορές, μας δίνουν πληροφορίες για την τεχνική αιογράφησης του ίδιου του ναού, αφού πολλές φορές η αναπαριστώμενη εικόνα του αγίου επάνω στο σήμα είναι αυτή που υπάρχει και μέσα στο τέμπλο της εκκλησίας. Σχετικά με την αποτύπωση της εικόνας νομίζω πως είναι άξιο παρατήρησης η εντατική χρήση της εικόνας του αγίου επάνω στο σήμα (συνολικά πάνω από 27 σήματα σε σύνολο 50)¹⁷. Ένα άλλο στοιχείο είναι η μεγάλη συχνότητα που εμφανίζει η απεικόνιση του ναού (συνολικά 8 σήματα), γεγονός που δηλώνει αφενός μεν τη βαρύνουσα σημασία που έχει ο ναός στην ορθόδοξη θρησκευτική συνείδηση όσο και τη στενή σύνδεση του πανηγυριού – παράλληλα με τον άγιο – και με την εκκλησία, ως κτίσμα.

Η νοηματική διαδρομή του αυτοκόλλητου σήματος.

Η μελέτη του κοινωνικού νοήματος των αντικειμένων, στην προκειμένη περίπτωση του αυτοκόλλητου σήματος, προϋποθέτει ως δεδομένο το γεγονός ότι τα αντικείμενα βρίσκονται σε μια σχέση επαικοινωνίας με το κοινωνικό σύνολο. Μέσα από αυτή την αμίδρομη σχέση διαμορφώνεται ένα συνεχές, στα δύο άκρα του οποίου βρίσκονται αντίστοιχα τα υποκείμενα και τα υλικά αντικείμενα. Η άμεση σχέση της κοινωνίας με τα αντικείμενα μας επιβάλλει, προκειμένου να ερμηνεύσουμε το φαινόμενο του αυτοκόλλητου σήματος, να δώσουμε ιδιαίτερη σημασία στα διάφορα κοινωνικά περιβάλλοντα μέσα στα

17. Στον αριθμό αυτό συμπεριλαμβάνονται και οι διάφορες παραλλαγές σημάτων, που έχουν εκδοθεί από τον ίδιο ναό.

οποία εντάσσεται κάθε φορά το αντικείμενο αλλά και τα ενσωματώνει κατά τη διάρκεια της ζωής του.

Το νόημα, δηλαδή, των πραγμάτων δεν κατοικεί αποκλειστικά μέσα στα ίδια τα αντικείμενα αλλά βρίσκεται και έξω από αυτά. Προσδιορίζεται και από άλλους παράγοντες, όπως είναι οι όροι παρατήρησης, χρήσης και ερμηνείας των αντικειμένων προσδιορισμένοι από το εκάστοτε ιστορικό, κοινωνικό και πολιτισμικό πλαίσιο¹⁸.

Η εκκλησία, ως θεσμός αλλά και ως κτίσμα, έχει μια σειρά από λειτουργικά έξοδα, τα οποία για να καλυφθούν χρειάζεται και η συμβολή των ενοριτών. Στα καθημερινά έξοδα της εκκλησίας που αυξάνουν τις οικονομικές της ανάγκες μπορεί να προστεθεί, ως ένας επιπλέον επιβαρυντικός παράγοντας, η τάση των ιερέων να δίνουν έμφαση στην υλική – πολλές φορές μνημειακού χαρακτήρα – αποτύπωση του σεβασμού και της αγάπης προς το Θεό. Για το λόγο αυτό κατασκευάζουν επεκτάσεις του ναού, παρεκκλήσια, καμπαναριά κ.ά., άλλες φορές αναγκαία και άλλες όχι, ή αντικαθιστούν παλαιά χρηστικά αντικείμενα του ναού με νέα. Βέβαια η τάση αυτή δεν είναι αντίθετη ούτε βρίσκεται αποκομμένη από το κοινό αίσθημα της ενορίας, καθώς οι ενορίτες θέλουν πάντα να βλέπουν την εκκλησία τους σε ένα αξιοπρεπές επίπεδο, ένα «στολίδι» στη συνοικία τους. Ωστόσο, για να καλυφθούν τα έξοδα των έργων αυτών χρειάζεται το ταμείο της εκκλησίας γενναία οικονομική ενίσχυση, την οποία οι ενορίτες είναι πρόθυμοι να προσφέρουν, δεδομένου ότι στη συνείδηση των πιστών η οικονομική συνεισφορά για την εκκλησία και το έργο της ξεφεύγει από τα στενά υλικά - οικονομικά πλαίσια και μεταστοιχείωνεται σε μια θεάρεστη πράξη με μεταφυσικές προεκτάσεις. Οι ολοένα εμφανιζόμενες νέες ανάγκες της εκκλησίας και η συνεχής αναζήτηση οικονομικών πόρων, προκειμένου να καλυφθούν αυτές οι ανάγκες, καθιστούν το φαινόμενο της οικονομικής ενίσχυσης της εκκλησίας από τη μεριά των πιστών ως ένα φαινόμενο διαχρονικού χαρακτήρα, που συμπορεύεται με την ίδια την ύπαρξη της εκκλησίας στην ιστορική της εξέλιξη¹⁹.

18. Mary Douglas και Baron Isherwood, *The World of Goods. Towards an Anthropology of Consumption*, London and New York, Routledge, reprint 1996 [1979], σ. xxii - xxiii. Ειρήνη Νάκου, *ό. π.*, σ. 73.

19. «*Η ενορία μας ήταν του Αγίου Παντελεήμονα Αχαρνών. Καμαρώναμε όλοι για την εκκλησία μας. Λέγαμε ότι είναι η μεγαλύτερη της Αθήνας και, άρα, όλης της Ελλάδας. Κι όλο και πληρώναμε – όχι οι δικοί μου, αλλά όσοι είχαν μόνιμη δουλειά και καθημερινό μεροκάματο – για την αποπεράτωσή της, για την αγιογράφησή της και διάφορα τέτοια, χρόνια και χρόνια – ολόκληρες δεκαετίες!*». Λευτέρης Παπαδόπουλος, *Οι παλιοί συμμαθητές*, Αθήνα, εκδ. Καστανιώτη, 1996, σ. 162.

Για την κάλυψη αυτών των αναγκών η εκκλησία συχνά χρησιμοποιεί διαφορετικούς τρόπους, όπως η έκδοση ημερολογίων, η θέσπιση εράνου κ. ά. Με δεδομένα όλα τα παραπάνω, αμέσως καταλαβαίνει κανείς ότι το πανηγύρι της εκκλησίας, στο οποίο συγκεντρώνεται ένα μεγάλο πλήθος κόσμου από την ενορία, και όχι μόνον, αποτελεί μια ιδεώδη ευκαιρία για την κάλυψη των εξόδων αυτών από τη βοήθεια των ίδιων των προσκυνητών. Ένας από τους τρόπους με τους οποίους η εκκλησία ζητά την οικονομική ενίσχυσή της κατά τη διάρκεια του πανηγυριού είναι και το αυτοκόλλητο σήμα του πανηγυριού.

Η έκδοση, λοιπόν, του αυτοκόλλητου σήματος έχει ζωτική σημασία για τη λειτουργία της εκκλησίας και γ' αυτό είναι μια από τις βασικές μέριμνες των οργανωτών του πανηγυριού κατά την τέλεση ενός πανηγυριού. Το αυτοκόλλητο σήμα είναι για την εκκλησία μια οικονομικής σημασίας ενέργεια που υπηρετεί οικονομικές λειτουργίες, καθώς από αυτό, όπως προαναφέρθηκε, εξαρτάται η οικονομική κατάσταση του ναού. Από την ύπαρξη του σήματος αναμένεται να καλυφθεί ένα σημαντικό μέρος από τα έξοδα του ναού. Από πολύ νωρίς λαμβάνεται μέριμνα, ώστε να παραγγελθεί ο απαραίτητος αριθμός σημάτων και να γίνει η προμήθειά τους από το εμπόριο. Ιδιαίτερη προσοχή λαμβάνεται από τους ανθρώπους της εκκλησίας για την επιλογή του υλικού, επάνω στο οποίο θα αποτυπωθεί το σήμα. Τα κριτήρια επιλογής του υλικού και της ποιότητάς του σχετίζονται, βεβαίως, με οικονομικούς παράγοντες, κυρίως με την τιμή του, η οποία θα πρέπει να αφήνει κάποιον κέρδος για την εκκλησία. Ωστόσο το γεγονός ότι πρόκειται να τυπωθούν επάνω του ιερές παραστάσεις ή σύμβολα επηρεάζει και αυτό την επιλογή. Γι αυτό τον λόγο, θα πρέπει να είναι τέτοιας ποιότητας το σήμα, ώστε να μη ξεκολλά εύκολα από το πέτο, γιατί αυτό έχει ως συνέπεια να κυλιέται κάτω, να παπέται από το πλήθος κ.ά.

Ωστόσο, η προσπάθεια για την ανεύρεση του κοινωνικού νόηματος που έχει το αυτοκόλλητο σήμα θα ήταν ημιτελής, εάν αρκούμασταν στην άποψη ότι το σήμα ξεκινά και τελειώνει τη ζωή του υπηρετώντας οικονομικές και μόνο σκοπιμότητες. Το αυτοκόλλητο σήμα από τη στιγμή που θα δημιουργηθεί ή, καλύτερα, από τη στιγμή που θα αποφασισθεί να δημιουργηθεί, ακολουθεί μια σειρά μεταβατικών σταδίων μέχρι να φτάσει στον προσκυνητή και γνωρίζει ένα πλήθος σημασιολογικών μεταλλάξεων, που διαμορφώνουν αντίστοιχα το νόημά του.

Στη σημασιοδότηση ενός αντικειμένου υπεισέρχονται πολλές παράμετροι, καθώς τα αντικείμενα εκτός από σχήμα ή υλικό, επιπλέον, είναι μέγεθος, τεχνική, χρώμα, μοτίβα κ. ά. που το καθένα από αυτά εκφράζει και μία διάσταση του αντικειμένου. Η οποιαδήποτε αλλαγή στο αυτοκόλλητο σηματοδοτεί αντίστοιχα και αλλαγή στο νόημα και στη λειτουργία του. Έτσι, το είδος της παράστασης που υπάρχει επάνω στο σήμα επιδρά καθοριστικά στη διαμόρ-

φωση του νοήματος που αναπτύσσει το ίδιο το σήμα μέσα από τις σχέσεις του με το κοινωνικό περιβάλλον.

Το θέμα που απεικονίζεται στο αυτοκόλλητο εξαρτάται από τους οργανωτές αλλά και από την πρακτική κατά το παρελθόν. Συνήθως προτιμάται η σφραγίδα του ναού, μέσα στην οποία υπάρχει εγχάρακτη ή εικόνα του αγίου, στον οποίο είναι αφιερωμένη η εκκλησία. Η ιδιαίτερη προτίμηση στην εικόνα του αγίου, ως παράσταση επάνω στο σήμα, συνδέεται με τη βαρύνουσα σημασία που έχει η ίδια η εικόνα στο ορθόδοξο δόγμα. Πολλές φορές, κατά τη διάρκεια της έρευνας, στις συζητήσεις με ιερείς έτυχε να μου προσφέρουν μια εικόνα ενός αγίου ως φυλαχτό και ως βοηθό, «για να σε φυλάει» ή «για να σε φωτίζει» όπως μου έλεγαν. Για τους προσκυνηματικούς τόπους, όπως είναι και το πανηγύρι μιας εκκλησίας, η εικόνα του αγίου ή της αγίας βρίσκεται στο κέντρο μιας σειράς τελετουργικών και λατρευτικών πρακτικών. Άλλωστε, η προσκύνηση της εικόνας είναι η βασική αιτία και ο σκοπός ενός προσκυνηματικού ταξιδιού. «*Η εικόνα είναι το σημαίνον κέντρο της εκκλησίας*», όπως λέει η Jill Dubisch²⁰.

Λαμβάνοντας, λοιπόν, υπόψη το πολιτισμικό φορτίο της θρησκευτικής εικόνας μπορεί να διατυπωθεί η άποψη ότι η αποτύπωσή της εικόνας του αγίου επάνω στο σήμα συντελεί ώστε το σήμα, αλλά και η διακίνησή του, να αποκτούν, επιπλέον, μια θρησκευτική διάσταση. Το σήμα, όντας φορέας της εικόνας και της χάρις – μέσω της εικόνας – του αγίου, μετουσιώνεται σε συμβολικό και ιερό αντικείμενο. Η δε διαδικασία επικόλλησης αναγνωρίζεται ως προσφορά τόσο της εικόνας του αγίου που γιορτάζει, όσο και της χάρις του αγίου στους προσκυνητές.

Η εικόνα επάνω στο σήμα μπορεί να ξεφεύγει από την απλή παρουσίαση της μορφής του αγίου και ενδέχεται να περιλαμβάνει ιερά σύμβολα ή κατορθώματα και σκηνές από τη ζωή και το μαρτύριο του αγίου προκαλώντας με αυτόν τον τρόπο θρησκευτικά συναισθήματα και ανακαλώντας ανάλογες θαυμαστές ιστορίες από το συναξάρι του. Όσο πιο κοντά είναι στον άγιο ή στα ιερά σύμβολα της θρησκείας η παράσταση του σήματος, τόσο περισσότερο αυτό κερδίζει σε ιερότητα.

Αφορμή για αυτήν την παρατήρηση αποτέλεσε η ιδιαίτερη ευλαβική μεταχείριση, που διαπιστώθηκε να επαυλάσσουν οι προσκυνητές στο αυτοκόλλητο. Ένας συνηθισμένος τρόπος ένδειξης σεβασμού απέναντι στο σήμα είναι η αποφυγή της κακομεταχείρισής του, όπως, παραδείγματος χάριν, του πετάμα-

20. Jill Dubisch, *Το θρησκευτικό προσκύνημα στη σύγχρονη Ελλάδα. Μια εθνογραφική προσέγγιση*, μτφρ. Δίονα Μουστρή, Αθήνα, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, 2000, σ. 205.

τός του στον δρόμο ή του πατήματός του. Αντίθετα, σε κάθε πανηγύρι εμφανίζονται πάμπολλα σήματα κολλημένα στο προαύλιο των εκκλησιών, στα κάγκελα, στις πόρτες της εκκλησίας ή στις κολώνες φωτισμού. Κάποιοι, μάλιστα, προτιμούν να το καίνε αντί να το πετάνε στα σκουπίδια. Το γεγονός αυτό δείχνει πως το κοινωνικό περιεχόμενο που προσλάμβανε το αυτοκόλλητο στο πανηγύρι ξέφευγε από αυτό του απλού, και μιας χρήσεως, αντικειμένου. Αν θέλουμε, λοιπόν, να περιγράψουμε τη σημασιολογική τροχιά του αυτοκόλλητου σήματος, θα πρέπει αυτό να γίνει με άξονα την εικονιζόμενη παράσταση επάνω στο αντικείμενο, καθώς παίζει καθοριστικό ρόλο στη νοηματοδότηση του αντικειμένου.

Σε σχέση με την ιερότητα του αντικειμένου αξίζει να αναφερθεί πως η διαδικασία με την οποία το σήμα αποκτά ιερά χαρακτηριστικά δεν είναι μονολιθική, αλλά έχει διαβαθμίσεις που εξαρτώνται από μια σειρά παράγοντες, όπως η παράσταση, ζήτημα που σχολιάστηκε παραπάνω, το κείμενο που το συνοδεύει, το σχήμα που έχει, το χρώμα του κ. ά.²¹ Ωστόσο, η ιερότητα και γενικότερα το νόημα του σήματος δεν εντοπίζεται, ούτε περιορίζεται μόνο μέσα στο αντικείμενο, αλλά εξαρτάται και από τον προσκυνητή.

Το αντικείμενο είναι μια δυναμική μορφή ανοιχτή σε διάφορες αναγνώσεις και χρήσεις. Το αυτοκόλλητο σήμα κατά τη διάρκεια της ζωής του από την παραγωγή μέχρι τον τελικό χρήστη γνωρίζει μια σειρά σημασιολογικές μετατοπίσεις. Μέχρι τώρα είδαμε πως σε ένα πρώτο στάδιο η σημασία του ελέγχεται κυρίως από τους οικονομικούς παράγοντες. Στη συνέχεια, σε ένα δεύτερο στάδιο,

21. Η μεταφορά από το πρώτο στο δεύτερο στάδιο, που αντιστοιχεί στη μετάβαση από το «κοινό - εμπορευματικό» αντικείμενο στο «μοναδικό - μη εμπορευματικό» αντικείμενο, ασφαλώς δεν είναι απόλυτη και σχηματική, αλλά γνωρίζει πλήθος διαβαθμίσεων. Μάλιστα, αξίζει να αναφερθεί εδώ η άποψη του Kopytoff, καθώς έχει αναλογίες με το θέμα που εξετάζουμε, ο οποίος αναφερόμενος γενικότερα στο θεωρητικό ζήτημα των σχέσεων της μετάβασης - στη συγκεκριμένη περίπτωση που εξετάζει από τη «μη εμπορευματική οικονομία» στην «εμπορευματική οικονομία» - υποστηρίζει πως στο συγκεκριμένο δίπολο η πιο ενδιαφέρουσα και ερεθιστική σε θεωρητικές αναζητήσεις περίπτωση μελέτης είναι αυτή της ενδιάμεσης κατάστασης, όπου αξίζει να μελετηθεί πώς συνυφαίνονται τα «εμπορευματικά» και «μοναδικά» χαρακτηριστικά των αντικειμένων με ένα πολύ πιο περίπλοκο τρόπο από ό,τι τα θεωρητικά μοντέλα περιγράφουν, πώς καταργούνται οι υφιστάμενοι κανόνες των σχέσεων ανάμεσα στα δύο είδη, πώς ανατρέπονται τα θεωρητικά μοντέλα και πώς οι δύο αντιθέτοι τύποι αναδιοργανώνονται και ανασχηματίζονται στην πορεία της εξέλιξης μιας κοινωνίας. Igor Kopytoff, «The cultural biography of things: commoditization as process», στο: Arjun Appadurai (ed.), *The Social Life of Things. Commodities in Cultural Perspective*, Cambridge, Cambridge University Press, επανατύπωση 1988², σ. 88.

η παράσταση που επιλέγεται για το σήμα και η σύνδεσή του με την εκκλησία και το έργο της – τα χρήματα που συγκεντρώνονται στο κοινά χρησιμοποιούνται για τα έργα της εκκλησίας, γεγονός που το γνωρίζουν οι προσκυνητές – συντελούν στην *ιεροποίηση* του σήματος και της πρακτικής που το συνοδεύει. Το σημασιολογικό ταξίδι του αυτοκόλλητου συνεχίζεται και, κατά κάποιον τρόπο, «ολοκληρώνεται» με την κατάληξή του στη δικαιοδοσία του προσκυνητή²². Κάποιοι το ξεχνούν στο πέτο τους και το φέρνουν μαζί τους όταν επιστρέφουν στο σπίτι, κάποιοι το κρατούν στο πέτο τους όσο κρατά το πανηγύρι και μετά το αφήνουν στην εκκλησία, κάποιοι το βγάζουν και το φυλάγουν στα προσωπικά τους αντικείμενα. Η χρήση του σχετίζεται με την ανάγνωσή του.

Κατά τη μεταφορά του στο σπίτι και κατά τη διαδικασία της επαναπλαισίωσής του το αυτοκόλλητο σήμα συνδέεται συχνά με νέες αφηγήσεις και ιστορίες, που συσχετίζονται με το νέο του περιβάλλον²³. Ωστόσο, τα αντικείμενα δεν συνδέονται αποκλειστικά με ένα μόνο χώρο. Μια μελέτη της «βιογραφίας»²⁴ τους θα αναδείκνυε πως τα αντικείμενα, αν και σχετίζονται άμεσα με το πλαίσιο μέσα στο οποίο τα παρατηρούμε, εντούτοις, παράλληλα, ανακαλούν όλους τους χώρους μέσα στους οποίους κάποτε είχαν υπάρξει. Τα αντικείμενα όμως δεν φέρνουν στο νου μόνο τον χώρο μέσα στον οποίο είχαν υπάρξει, αλλά χάρη στην ιδιότητά τους να διαρκούν πέρα από το ίδιο το γεγονός²⁵ ανακαλούν και τα ίδια τα γεγονότα με τα οποία έχουν συνδεθεί στο παρελθόν. Στις συζητήσεις που έγιναν με πληροφορητές άξιο παρατήρησης ήταν το μνημονικό φορτίο που κουβαλούσε το αυτοκόλλητο σήμα καθώς και η λειτουργία του ως *ενθυμίου*²⁶.

22. Η επικοινωνία και η κατανάλωση είναι πάντα στενά συνδεδεμένες. Κατά τη διαδικασία της κατανάλωσης και μέσα από την αλλαγή των κοινωνικών πλαισίων τα νοήματα του δημιουργού που αποτυπώνονται επάνω στο αντικείμενο, το οποίο πωλείται, επισκιάζονται από αυτά του καταναλωτή. Henry Glassie, *ό. π.*, σ. 57.

23. Το πλαίσιο, μέσα στο οποίο βρίσκεται ένα αντικείμενο, έχουν άμεση επίδραση στη χρήση και στο νόημα του αντικειμένου. Barbara A. Babcock, *ό. π.*, σ. 207.

24. Igor Kopytoff, *ό. π.*, σ. 64 - 91.

25. Henry Glassie, *ό. π.*, σ. 45 - 46.

26. Για τη συμπύκνωση του χρόνου σε χωρικά αντικείμενα βλ. Μιχάλης Γ. Μερακλής, *Λαογραφικά Ζητήματα*, Αθήνα, Εκδόσεις Χ. Μπούρα, 1989, σ. 189 - 213. Για τον υλικό πολιτισμό ως μνημονικό τόπο βλ. Μαρία Μαυραγάνη, «Αντικείμενα του παρελθόντος ή υλική μνήμη: Η κατανάλωση μιας ετερότητας», στο: Ρ. Μπενβενίστε - Θ. Παραδέλλης (επιμ.), *Διαδρομές και τόποι της μνήμης. Ιστορικές και ανθρωπολογικές προσεγγίσεις*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια - Πανεπιστήμιο Αιγαίου, 1999, σ. 175 - 192. Κωνσταντίνα Μπάδα, «Δράσεις της υλικής κουλτούρας και μνήμης: Το καλαματιανό μετάξι από την πλευρά των

Για τους πληροφορητές η ενατένισή του μετά από καιρό είναι συχνά αφορμή για μια νοερή και συναισθηματική μετάβαση σε άλλο τόπο, χρόνο και κατάσταση. Η διαδικασία της ενατένισης του αντικείμενου υποδηλώνει και τη σημασία της ίδιας της εικόνας (του αντικείμενου) στη μνημονική λειτουργία. Κατά τον Calvet «η εικονικότητα είναι χώρος μνήμης», καθώς η εικόνα λειτουργεί «σαν οδηγός μνήμης ή σαν ώθηση προς το λόγο»²⁷. Τα αντικείμενα από τη στιγμή που εντάσσονται στην κοινωνία μετατρέπονται σε αφορμές για αφηγήσεις και αναμνήσεις. Μέσα στο αντικείμενο μπορούν οι άνθρωποι να αναγνωρίσουν πλευρές του ατομικού ή και συλλογικού τους παρελθόντος, μπορούν να θυμηθούν αξίες, κοινωνικές πρακτικές ή και καταστάσεις, καθώς το παρελθόν έρχεται στο παρόν μέσα από τα αντικείμενα. Λειτουργικά το αυτοκόλλητο σήμα μεταφέρει το παρελθόν και το εξαιρετικό, όπως είναι το πανηγύρι ως κατάσταση, στο παρόν και σε ένα χώρο οικείο και καθημερινό, π.χ. στο εικονοστάσι, στο υπνοδωμάτιο ή ακόμη και στην κουζίνα της νοικοκυράς. Εμποτίζει την καθημερινότητα με την ιερότητα.

Τα αντικείμενα λόγω της άμεσης σύνδεσής τους με τις κοινωνικές διαδικασίες και λόγω της δυνατότητας που έχουν ώστε να συνυποδηλώνουν κοινωνικά νοήματα μπορούν να εκληφθούν και ως σύμβολα. Έτσι, το αυτοκόλλητο σήμα γίνεται το σύμβολο του πανηγυριού, ενώ για κάποιους άλλους είναι η απόδειξη, το τεκμήριο της συμμετοχής τους στο πανηγύρι· μάλιστα ορισμένοι το αποκάλεσαν «μαρτυρικό», γεγονός που μας παραπέμπει σε αντίστοιχη κοινωνική πρακτική στις βαπτίσεις.

Με την παρουσίαση της πολιτισμικής τροχιάς του αυτοκόλλητου σήματος φάνηκε πως το σήμα κατά τη διάρκεια της πορείας του από τον χώρο του πανηγυριού μέχρι το σπίτι γνωρίζει σημασιολογικές και λειτουργικές μεταβολές, που αναδεικνύουν τον πολυλειτουργικό και πολυσημικό του χαρακτήρα. Ο αμερικανός λαογράφος Henry Glassie, στο βιβλίο του σχετικά με τον «Υλικό Πολιτισμό» αναφέρει πως το νόημα των πραγμάτων είναι «το σύνολο των σχέσεων ανάμεσα στα αντικείμενα και τους ανθρώπους»²⁸. Η εργασία, με αφορμή το αυτοκόλλητο σήμα του θρησκευτικού πανηγυριού, προσπάθησε ανι-

υραντριών», στο: Μηνάς Αλεξιάδης (επιμ.), *Θητεία. Τιμητικό αφιέρωμα στον καθηγητή Μ. Γ. Μερακλή*, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών – Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Αθήνα 2002, σ. 433 - 446.

27. Louis - Jean Calvet, *Η προφορική παράδοση*, μτφρ. Μαριλένα Καρυολέμου, Αθήνα, Ινστιτούτο του Βιβλίου - Μ. Καρδαμίτσα, 1995, σ. 91.

28. Henry Glassie, *ό. π.*, σ. 59.

χνεύοντας τα όρια και τις πολιτισμικές διαστάσεις του συγκεκριμένου αντικειμένου να δείξει ακριβώς αυτό το σύνολο των σχέσεων, συμπληρωματικού χαρακτήρα, ανάμεσα στα πράγματα και στα υποκείμενα, στην υποκειμενική και στην ανακειμενική/εμπράγματη διάσταση του κόσμου, καθώς και το νόημα που αναπτύσσουν τα ίδια τα αντικείμενα μέσα από αυτή τη σχέση.

SUMMARY

GEORGE VOZIKAS, M.Ed.

The Adhesive Badge in the Religious Festivals in the City: Some Remarks on the Limits and Cultural Dimensions of Objects

Any material object, as soon as it is created, is inserted into society and becomes tied to a nexus of social process. This means that the object becomes loaded with a particular set of meanings peculiar to the circumstances. Consequently, a complete study of material culture demands, in addition to a study of the technical procedures, an examination of the processes by which the material object acquires a particular social significance. The study of material culture in such a direction reveals the complementary nature of the material and the cultural basis of the objects in question.

The present paper links the morphological qualities of adhesive badge with the cultural data that flow from the badge itself. At another level, the article attempts to trace the nexus of relationships that develop between the object and man and to trace the functional and symbolic meaning that the object itself acquires via these relationships.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ι

Δήμιος ΑΙΤΙΟΙ ΑΝΑΓΥΓΥΡΟΙ	Εκκλησία Εορτασμένος	Υλικό Αυτοκόλλητο χαρτί	Σχήμα Παράστασης Στρογγυλό	Χρόμα Έγχρωμο (Λευκό φόντο με μπλε στοχεία και παράσταση)	Κείμενο « <i>Ιερά Πανήγυρις Εορτασμένου. • Μυκονιάτικα •• (κεντρική φορέ- βιζαντινή γραμματισοειδής- κεφαλαία γράμματα)</i> »	Παράσταση Παράσταση του Στεφνού στο κέντρο του σήματος	Εικόνα No 13
	Άγιοι Ανάγυρσι	Αυτοκόλλητο χαρτί	Στρογγυλό	Έγχρωμο (Λευκό φόντο με μπλε στοχεία και παράσταση)	« <i>Σύλλογος αποπερατώσεως Ι. Ναού Αγ. Αναγύρων</i> » * (κεντρική φορέ – τυπική γραμματισοειδής – κεφαλαία γράμματα)	Παράσταση των αγίων στο κέντρο του σήματος	No 3
	Άγιος Δημήτριος	Αυτοκόλλητο χαρτί	Στρογγυλό	Λευκό φόντο με μπλε στοχεία και παράσταση	« <i>Ιερός Ναός Αγίου Δημητρίου Μυκονιάτικων Αιτικών</i> » * (κεντρική φορέ – τυπική γραμματισοειδής – κεφαλαία γράμματα)	Παράσταση του αγίου στο κέντρο του σήματος	No 10
ΑΓΙΑ ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ Αγία Παρασκενή	Αυτοκόλλητο χαρτί	Στρογγυλό	Ασφράγιστο (Λευκό φόντο με μαύρα στοχεία και παράσταση)	« <i>Καθεδρικός Ιερός Ναός Αγίας Παρασκενής * 1931</i> » (κεντρική φορέ – τυπική γραμματισοειδής – κεφαλαία γράμματα)	Παράσταση της αγίας	No 1	
ΑΓΓΑΛΕΩ	Άγιος Στεφάνος	Αυτοκόλλητο χαρτί	Στρογγυλό	Έγχρωμο (Λευκό φόντο με μπλε στοχεία και παράσταση)	« <i>Ιερά πανήγυρις Αγίου Στεφάνου Αιγλέω</i> » (κεντρική φορέ – τυπική	Παράσταση του αγίου (βιζαντινή τεχνοτροπία -	No 33

Αθήνα Άγιος Αρτέμιος (Πατριάρχης)	Σφραγίδα σε απαλό χαρτί.	Στρογγυλό	Έγχρωμο (λευκό φόντο με μπλε στοχεία και παράσταση)	«Ιερός ενοριακός ναός Αγ. Αρτεμίου * 1926*» (καλλιτική φορά - τυπική γραμματισμοειδή - κεφαλαία γράμματα)	Νο 7	Παράσταση του αγίου (αυτοτύπωμα σφραγίδας - Στο κέντρο του σήματος)
-- --	Αυτοκόλλητο χαρτί	Στρογγυλό	Έγχρωμο (λευκό φόντο με μπλε στοχεία και παράσταση)	«Ιερός ενοριακός ναός Αγ. Αρτεμίου * 1926 *» (καλλιτική φορά - τυπική γραμματισμοειδή - κεφαλαία γράμματα)	Νο 8	Παράσταση του αγίου (Στο κέντρο του σήματος)
Άγιος Ανδρέας (Κ. Πατρίσ)	Αυτοκόλλητο χαρτί	Στρογγυλό	Έγχρωμο (λευκό φόντο με μπλε στοχεία και παράσταση)	«Ιερός ναός Αγίου Ανδρέου / Κάτω Πατρισίων / » (καλλιτική φορά - τυπική γραμματισμοειδή - κεφαλαία γράμματα)	Νο 5	Παράσταση του αγίου με σηγή από το βίο του. (Στο κέντρο του σήματος)
Άγιος Ελευθέριος (Γκαΐτη)	Αυτοκόλλητο χαρτί	Ορθογώνιο παρολιγό- γραμμο	Έγχρωμο (λευκό φόντο με μπλε απόδοση της παράστασης)	Δεν υπάρχει	Νο 12	Φωτογραφία της παράστασης του αγίου που υπάρχει στο τέμπλο της εκκλησίας.
Άγια Αικατερίνη (Κ. Πετρόλωνα)	Αυτοκόλλητο χαρτί	Στρογγυλό	Λευκό φόντο με κόκκινα στοιχεία και παράσταση	«Ιερός Ναός Αγίας Αικατερίνης (sic) Κ. Πετρόλωνα» (οριζόντια διάταξη στο κέντρο του σήματος - τυπική γραμματισμοειδή - κεφαλαία γράμματα)	Νο 2	Το κείμενο στο κέντρο του σήματος, που πλασιώνεται από δάφνες

Άγιος Φύλιππος	Αυτοκόλλητο χαρτί	Ορθογώνιο παραλληλόγραφο	Λευκό φόντο με μπλε στοιχεία και παρόμοια	«Ενωσιακόν φιλότητων ταμίειον» (καυλωτή φορά – τυπωτή γραμματσοειρά – κεφαλαία γράμματα) «Αγ. Φιλίππου Αθ.» (Οριζόντια διάταξη στο κέντρο του σήματος – τυπωτή γραμματσοειρά – κεφαλαία γράμματα)	Δεν υπάρχει	No 43
Άγιος Σπυριδών (Γκιόζη)	Αυτοκόλλητο χαρτί	Στρογγυλό με καμπύλες απολήξεις	Επίχρυσο φόντο με μαύρα στοιχεία	«Υπέε αγιογραφηθεως I. N. Αγ. Σπυριδωνού Γκιόζη» (οριζόντια διάταξη στο κέντρο του σήματος – τυπωτή γραμματσοειρά – κεφαλαία γράμματα)	Δεν υπάρχει	Δεν παρούσαίεται στο Παράρτημα II
Άγιος Ανδρέας (Άνω Πατρίσια)	Αυτοκόλλητο χαρτί	Στρογγυλό με καμπύλες απολήξεις	Επίχρυσο φόντο με μαύρα στοιχεία και παρόμοια	«I. N. Αγ. Ανδρέου Άνω Πατρίσιων» (καυλωτή φορά – βύζαντινή γραμματσοειρά – κεφαλαία γράμματα)	Ζωγραφική παρόμοια του ναού στο κέντρο του σήματος	No 6
Εναγγελιστής Λουκάς (Πατριών)	Αυτοκόλλητο χαρτί	Ορθογώνιο παραλληλόγραφο	Λευκό φόντο με μαύρα στοιχεία	«Για τους πτωχούς και γέροντας της εννορίας μας.» «Ο ελαιών πτωχόν δανείζει Θεόν.» Φιλότητων ταμίειον «Εναγγ. Λουκά» Πατριών» (οριζόντια διάταξη – βύζαντινή	Δεν υπάρχει	No 21

ΓΑΛΛΙΑ	Όσπος Μελέτιος	Αυτοκόλλητο χαρτί	Στρογγυλό	Λευκό φόντο με επίχρυσα γράμματα και κόκκινη παράσταση	γραφματοσειρά – κεφαλαία γράμματα) « <i>Ιερός Ναός Οσίου Μελετίου Σπολιών</i> » (οριζόντια διάταξη στο κέντρο του σήματος – βλ. ανανή γραφματοσειρά – κεφαλαία γράμματα)	No 26
	Αγία Γλυκερία	Αυτοκόλλητο σήμα	Στρογγυλό	Λευκό φόντο με μπλε στοιχεία και παράσταση	« <i>Ιερός Ναός Αγίας Γλυκερίας * εν Γαλατασίω, Αθήναι *</i> » (τυπική γραφματοσειρά – κεφαλαία γράμματα)	No 9
	Αγία Ειρήνη	Αυτοκόλλητο χαρτί	Ορθογώνιο παράλληλο- γράμμο	Λευκό φόντο με μπάρα στοιχεία και παράσταση	« <i>Υπερ ανηγέρσεως Ι. Ναού Αγ. Ειρήνης Γαλατασίω</i> » (οριζόντια διάταξη στο επάνω μέρος – τυπική γραφματοσειρά – κεφαλαία γράμματα) « <i>Αγίασιν Κύριε τους αγαπώντας την ευπρέπειαν Του Οίκου Σου</i> » (οριζόντια διάταξη στο κάτω μέρος – τυπική γραφματοσειρά – μικρά γράμματα)	No 11

ΓΛΥΦΑΔΑ	Άγιος Τρέφων	Αυτοκόλλητο χαρτί	Στρογγυλό	Ασφράμιση (λευκό φόντο με μαύρα στοιχεία και αντίστοιχη παράσταση)	«Ιερός ναός Αγίου Τρέφωνος Άνω Γλυφιάδας» (καύλακη φορά - τυπωτή γραμματσοειδή - κεφαλαία γράμματα)	Νο 39	Παράσταση του αγίου (φωτογραφία της παράστασης του αγίου που υπάρχει μέσα στο ναό)
ΖΩΓΡΑΦΟΥ	Άγιος Θεόφανος	Αυτοκόλλητο χαρτί	Στρογγυλό	Ασφράμιση (λευκό φόντο με μαύρα στοιχεία και παράσταση)	«Ιερός Ναός Αγίου Θεοφάνους + Ζωγράφου - Αθήνα +» (καύλακη φορά - τυπωτή γραμματσοειδή - κεφαλαία γράμματα)	Νο 15	Παράσταση του αγίου που ευλογεί (βυζαντινή τεχνοτροπία - Στο κέντρο του σήματος)
ΗΛΙΟΥΠΟΛΗ	Άγια Μαρίνα	Απλό χαρτί	Στρογγυλό	Ασφράμιση - (λευκό φόντο με μαύρα στοιχεία και παράσταση)	«Ενορία Αγίας Μαρίας Ηλιοπολείως» (καύλακη φορά - μία ζώνη - τυπωτή γραμματσοειδή - κεφαλαία γράμματα)	Νο 22	Η αγία Μαρίνα με σπαθί και ασπίδα, ενώ ο διάβολος την παρενοχλεί.
	--	Απλό χαρτί	Ορθογώνιο παραλληλόγραμμο	Έγχρωμο	Δεν υπάρχει	Νο 24	Η αγία Μαρίνα (ρεαλιστική απόδοση) κρατώντας το σταυρό
	--	Αυτοκόλλητο χαρτί	Ωαδές	Έγχρωμο (με μαύρα στοιχεία)	«Ιερός ναός Αγίας Μαρίας Ηλιοπολείως» (καύλακη φορά - μία ζώνη - βυζαντινή	Νο 23	Η αγία Μαρίνα (βυζαντινή τεχνοτροπία) να

—//—	Αυτοκόλλητο χαρτί	Στρογγυλό	Έγχρωμο (λευκό φόντο με κόκκινα στοιχεία και μπλε φτυακή διακόσμηση)	Γραμματιστικά – κεφαλαία γράμματα «Ιερός ναός Αγίας Μαρίνης Ηλιοπόλεως» (βιζαντινή γραμματιστικά – κεφαλαία γράμματα)	Χαρακιά ένα δαπλό (ρωσικό) στενό	No 25
Άγιος Νεκτάριος	Απλό χαρτί	Ορθογώνιο παραλληλόγραφο	Ασπρόμαυρο (λευκό φόντο με μπύρα στοιχεία και παρόμοια)	«Εορτή Αγ. Νεκταρίου» (τυπική γραμματιστικά – κεφαλαία γράμματα)	Ο Άγιος Νεκτάριος (ρεαλιστική απόδοση) με την αεζογραφική του στολή και κομμαντορική εφόδο	Δεν παρουσιάζεται στο Παράγραμμα II
—//—	Απλό χαρτί	Ορθογώνιο παραλληλόγραφο	Έγχρωμο	Δεν υπάρχει	Ο Άγιος Νεκτάριος (ρεαλιστική απόδοση) με την αεζογραφική του στολή και κομμαντορική εφόδο	No 28
—//—	Αυτοκόλλητο χαρτί	Ωοειδές σχήμα	Έγχρωμο (σκούρο γαλάζιο φόντο με μπύρα στοιχεία)	«Ο Άγιος Νεκτάριος» (βιζαντινή γραμματιστικά – κεφαλαία γράμματα)	Ο Άγιος Νεκτάριος (ρεαλιστική απόδοση) με την αεζογραφική του στολή και κομμαντορική εφόδο	

Κοίμηση Θεοτόκου	Αυτοκόλλητο χαρτί	Στρογγυλό	Σύμβολο του σταυρού	κεφαλαία γράμματα) « <i>Άγιον Κοιμήτου & Ελένης</i> » (στο κέντρο του σήματος - βιζαντινή γραμμatoσειρά - κεφαλαία γράμματα)	Δεν υπάρχει	No 30
Τρεις Ιεράρχες	Αυτοκόλλητο χαρτί	Στρογγυλό	Ασπράκιμο (λευκό φόντο με χρυσάφι στοιχεία)	« <i>Ιερός Ναός Κοιμήσεως Θεοτόκου • • • Ηλιουπόλεως • • •</i> » (κυκλική φορά - βιζαντινή γραμμatoσειρά - κεφαλαία γράμματα)	« <i>Ενοριακό Φιλότητιχο Ταμείο</i> » (οριζόντια φορά - στο κέντρο του σήματος - βιζαντινή γραμμatoσειρά - κεφαλαία γράμματα)	No 38
Άγιος Νικόλαος	Αυτοκόλλητο χαρτί	Στρογγυλό σχήμα με καμπύλες απολήξεις	Επίχρυστο φόντο με μαύρα στοιχεία και παράσταση	« <i>Ιερός Ενοριακός Ναός Τριών Ιεραρχών Καισαριανής - • • •</i> » (κυκλική φορά - τυπική γραμμatoσειρά - κεφαλαία γράμματα)	Παράσταση των Τριών Ιεραρχών	No 29
				« <i>Ερανική Επιτροπή Αποκαταστάσεως Ι. Ναού Αγίου Νικολάου Καισαριανής*</i> » (κυκλική φορά - τυπική γραμμatoσειρά - κεφαλαία γράμματα)	Παράσταση αγίου στο κέντρο του σήματος	

ΚΑΙΣΑΡΙΑΝΗ

Τρεις Ιεράρχες

Άγιος Νικόλαος

ΚΟΡΥΔΑΛΛΟΣ	Άγια Ταξίμαρτες	Αυτοκόλλητο χαρτί	Στρογγυλό	Ασπράμαυρο (λευκό φόντο με μαύρα στοιχεία και παράσταση)	«Ορθόδοξος Χριστιανικός Σύλλογος Κορυδαλλού "Οι Άγιοι Ταξίμαρτες"» (κυκλική φορά - τυπική γραφματοσειρά - κεφαλαία γράμματα)	Παράσταση των Ταξίμαρτων στο κέντρο του σήματος	No 36
ΛΥΚΟΒΡΥΣΗ	Όσια Ειρήνη Χρυσόβα- λέντου	Αυτοκόλλητο χαρτί	Στρογγυλό	Έγχρωμο (λευκό φόντο με καφέ παράσταση και στοιχεία)	«Μονή Οσίας Ειρήνης Χρυσοβαλέντου» Λιβάδης» (κυκλική φορά - τυπική γραφματοσειρά - κεφαλαία γράμματα)	Φωτογραφία της μονής στο κέντρο του σήματος	No 45
ΝΕΑ ΣΜΥΡΝΗ	Άγια Φειτεινή	Αυτοκόλλητο χαρτί	Στρογγυλό	Λευκό φόντο με μαύρα στοιχεία και παράσταση	«Υπέρ ακαταστάσεως του Ιερού Ναού Αγίας Φωτεινής Νέας Σμύρνης» (κυκλική φορά - τυπική γραφματοσειρά - κεφαλαία γράμματα)	Ζωγραφική παράσταση του ναού στο κέντρο του σήματος	No 44
ΝΙΚΑΙΑ	Άγιος Φύλιππος	Αυτοκόλλητο χαρτί	Στρογγυλό	Κόκκινο φόντο με λευκά στοιχεία και παράσταση	«Υπέρ εξορισμού [τυπική γραφματοσειρά] Αγίου Φιλίππου Νικαίας [βόξ-αντη γραφματοσειρά]» (κυκλική φορά, εξωτερική ζώνη - κεφαλαία γράμματα) «Μητροπολιτικού	Παράσταση του αγίου στο κέντρο του σήματος	No 42

ΠΕΙΡΑΙΑΣ	Υπεκταντή του Κυρίου	Αυτοκόλλητο χαρτί	Στρογγυλό	Ασπρόμαυρο (λευκό φόντο με μαύρα στοιχεία και παράσταση)	« <i>Ιερ. Ν. Υπαπαντής του Κυρίου</i> » (κυκλική φορά, εξωτερική ζώνη – τυπική γραμμатοσειρά – κεφαλαία γράμματα)	Παράσταση της Υπαπαντής του Κυρίου	No 40
	Παναγία η Μυρτιδιώτισσα	Αυτοκόλλητο χαρτί	Στρογγυλό	Λευκό φόντο με μαύρα στοιχεία και παράσταση	« <i>Ιερ. Ν. Παναγίας Μυρτιδιώτισσης</i> • <i>Πειραιώς</i> •» (κυκλική φορά, – βλζαντινή γραμμатοσειρά – κεφαλαία γράμματα)	Φωτογραφία του ναού στο κέντρο του σήματος	No 27
ΠΕΡΙΣΤΕΡΙ	Άγιος Ιερόθεος	Αυτοκόλλητο χαρτί	Στρογγυλό	Ασπρόμαυρο (λευκό φόντο με μαύρα στοιχεία)	« <i>Υπέκ. Αποπερατώσεως του Ι. Ν. Αγ. Ιεροθέου</i> » (κυκλική φορά – τυπική γραμμатοσειρά – κεφαλαία γράμματα)	Δεν υπάρχει παράσταση	No 16
					« <i>Βοηθεί σάς</i> » (οριζόντια διάταξη στο κέντρο του σήματος – τυπική γραμμатοσειρά – κεφαλαία γράμματα)		

ΕΝΤΥΠΟ	Εναγγελισμός της Θεοτόκου	Σφραγίδα σε απλό χαρτί	Σφραγιστό	Λευκό φόντο με μπλε στοιχεία και παράσταση	«Μητροπολιτικός Ναός Εναγγελισμού της Θεοτόκου Περιστερίου» *	Αγοραφία της Παναγίας στο κέντρο του σήματος (βλ. ζαντινή τεχνουργία)	No 14
	Άγιος Ιωάννης	Αυτοκόλλητο χαρτί	Σφραγιστό	Έγχρωμο (επιχρυσό φόντο με μπλε στοιχεία και παράσταση)	«Ιερός ναός Αγίου Ιωάννου Ρέντη» (κυκλική φορά – βλ. ζαντινή γραμμικοσειρά – κεφαλαία γράμματα)	Παράσταση του αγίου (βλ. ζαντινή τεχνουργία)	No 17
ΤΑΥΡΟΣ	Άγια Σοφία	Αυτοκόλλητο χαρτί	Σφραγιστό	Λευκό φόντο με κόκκινα στοιχεία και παράσταση	«Ιερός Ναός Αγίας Σοφίας Ταύρου» * (κυκλική φορά – βλ. ζαντινή γραμμικοσειρά – κεφαλαία γράμματα)	Φωτογραφία του ναού στο κέντρο του σήματος	No 32
	Άγιοι Απόστολοι Πέτρος και Παύλος	Αυτοκόλλητο χαρτί	Σφραγιστό	Λευκό φόντο με μπλε στοιχεία και παράσταση	«Ιερά Μητρόπολις Καισαριανής, Βύρωνος και Υμηττού» * (κυκλική φορά, εξωτερική ζώνη – τυπική γραμμικοσειρά – κεφαλαία γράμματα) «Ι. Ενορ. Ναός Αγ. Αποστ. Πέτρου & Παύλου Υμηττού» * (κυκλική φορά, εξωτερική ζώνη – τυπική γραμμικοσειρά – κεφαλαία γράμματα)	Παράσταση των αγίων Αποστόλων στο κέντρο του σήματος (βλ. ζαντινή τεχνουργία)	No 31
ΥΜΗΤΤΟΣ							

ΨΥΧΙΚΟ	Αγία Σοφία	Αυτοκόλλητο χαρτί	Στρογγυλό σε σχήμα κονιάκρας με εξήχοντες «κορδέλες», που είναι διακοσμημένες με το σήμβολο του σταυρού	Επίχρυσο φόντο με μπλε στοιχεία και σήμβολα	«Ιερός Ναός Ν. Ψυχικού» (καλλι- φορά - βιζαντινή γραμμειοσοφία - κεφαλαία γράμματα) «Αγίας Σοφίας» (οριζόντια διάταξη στο κέντρο του σήματος- βιζαντινή γραμμειοσοφία - κεφαλαία γράμματα)	Το κείμενο πλασιώνεται από διάκοσμο κονιάκρας με το σήμβολο του σταυρού στις κορδέλες.	Δεν παρουσιάζεται στο Παράρτημα II
	--//--	Αυτοκόλλητο χαρτί	Ωσιδές	Επίχρυσο με μπλε παράσταση	«Η Αγία Σοφία»	Παράσταση της αγίας	Δεν παρουσιάζεται στο Παράρτημα II
ΣΑΛΑΜΙΝΑ	Μονή Φανερωμένης	Αυτοκόλλητο χαρτί	Στρογγυλό	Λευκό φόντο με μπλε στοιχεία και σήμβολα	«Γυναικεία Ιερά Μονή Φανερωμένης» Φανερωμένης Σαλαμίνας * * (καλλιτική φορά - τυπική γραμμειοσοφία - κεφαλαία γράμματα) «Ι Μ Φ Σ» (σταυροειδής διάταξη στο κέντρο του σήματος- τυπική γραμμειοσοφία - κεφαλαία γράμματα)	Δεν υπάρχει	Νο 41

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΙΙ

Εικ. 1.
Αγία Παρασκευή (Αγ. Παρασκευή)

Εικ. 2.
Αγία Ευφροσύνη (Πετράλωνα)

Εικ. 3.
Άγιοι Ανάργυροι
(Άγιοι Ανάργυροι)

Εικ. 4.
Άγιος Ανδρέας (Αθήνα)

Εικ. 5.
Άγιος Ανδρέας
(Αθήνα - Κάτω Πατήσια)

Εικ. 6.
Άγιος Ανδρέας
(Αθήνα - Άνω Πατήσια)

Εικ. 7.
Άγιος Αρτέμιος
(Αθήνα - Παγκράτι)

Εικ. 8.
Άγιος Αρτέμιος
(Αθήνα - Παγκράτι)

Εικ. 9.
Άγια Γλυκερία (Γαλάτσι)

Εικ. 10.
Άγιος Δημήτριος
(Άγιοι Ανάργυροι)

Εικ. 11.
Άγια Ειρήνη (Γαλάτσι)

Εικ. 12.
Άγιος Ελευθέριος
(Αθήνα - Γκούζη)

Εικ. 13.
Εστυρωμένοι
(Άγιοι Ανάργυροι)

Εικ. 14.
Ευαγγελισμός Θεοτόκου
(Περιστέρι)

Εικ. 15.
Άγιοι Θεράπων
(Ζωγράφου)

Εικ. 16.
Άγιοι Ιερόβιος (Περιστέρι)

Εικ. 17.
Άγιοι Ιωάννης (Ρέντη)

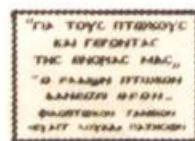
Εικ. 18.
Άγιοι Κων/νος & Ελένη
(Ηλιούπολη)

Εικ. 19.
Άγιοι Κων/νος & Ελένη
(Ηλιούπολη)

Εικ. 20.
Άγιοι Κων/νος & Ελένη
(Ηλιούπολη)

Εικ. 21.
Ευαγγελιστής Λουκάς
(Αθήνα - Πατήρια)

Εικ. 22.
Αγία Μαρίνα
(Ηλιούπολη)

Εικ. 23.
Αγία Μαρίνα
(Ηλιούπολη)

Εικ. 24.
Αγία Μαρίνα
(Ηλιούπολη)

Εικ. 25.
Αγία Μαρίνα
(Ηλιούπολη)

Εικ. 26.
Όσιος Μελέτιος
(Αθήνα - Σεπόλια)

Εικ. 27.
Παναγία Μυρτιδιώτισσα
(Πειραιάς)

Εικ. 28.
Αγία Μαρίνα
(Ηλιούπολη)

Εικ. 29.
Άγιος Νικόλαος
(Καεσαριανή)

Εικ. 30.
Κοίμηση Θεοτόκου
(Ηλιούπολη)

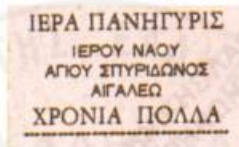
Εικ. 31.
Άγιοι Απόστολοι
Πέτρος και Παύλος (Υμητός)

Εικ. 32.
Αγία Σοφία (Τεσσαλονίκη)

Εικ. 33.
Άγιος Σπυρίδων (Αιγάλεω)

Εικ. 34.
Άγιος Σπυρίδων (Αιγάλεω)

Εικ. 35.
Άγιος Σπυρίδων (Αιγάλεω)

Εικ. 36.
Άγιοι Ταξάρχες (Κορινθαίως)

Εικ. 37.
Υψωση Τιμίου Σταυρού
(Αιγάλεω)

Εικ. 38.
Τρεις Ιεράρχες
(Καισαριανή)

Εικ. 39.
Άγιος Τρύφων (Γλαφίδα)

Εικ. 40.
Υπαπαντή του Κυρίου
(Πειραιάς - Ταμπούρα)

Εικ. 41.
Μονή Φανεραμένης
(Σαλαμίνα)

Εικ. 42.
Άγιος Φίλιππος (Νίκαια)

Εικ. 43.
Άγιος Φίλιππος
(Αθήνα - Μοναστηράκι)

Εικ. 44.
Αγία Φωτεινή (Ν. Σμύρνη)

Εικ. 45.
Μονή Οσίας Ειρήνης
Χρυσοβαλάντου (Λακόφρυση)